

Венедіктов Андрій Анатолійович — заступник начальника УБНОН ГУМВС України в Автономній Республіці Крим, кандидат юридичних наук

Поняття та види наркозлочинів

У статті, на основі комплексного аналізу чинного законодавства та наукових праць у галузі кримінального права й кримінології, подається авторське визначення поняття наркозлочинів та наводиться їх класифікація.

Ключові слова: наркозлочини, наркобізнес, незаконний наркообіг, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсорні, наркоманія.

Питання боротьби зі злочинами у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів сьогодні набувають особливої актуальності, а тому є предметом численних наукових досліджень у галузях кримінального права та процесу, кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності та інших юридичних наук. Аналіз сучасних наукових праць, присвячених зазначеним питанням, дає підстави для висновку про те, що при вивченні та вирішенні окремих проблем протидії вказаним злочинам вчені по різному підходять до їх термінологічного визначення. Зокрема, у публікаціях, які відповідно до своїх назв стосуються різних аспектів протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів, фактично мова ведеться також і про протидію незаконному обігу їх аналогів, прекурсорів та психотропних речовин. Аналогічна ситуація складається і щодо нормативних актів МВС України та різноманітних методичних рекомендацій, що розробляються фахівцями цього міністерства.

У науці кримінального права досі немає єдиного підходу до формального визначення досліджуваної групи злочинів. Традиційно вони розглядаються у рамках більш широкій групі кримінально карних діянь, що виділяється вченими на основі спільності родового об'єкту протиправних посягань — здоров'я населення. Власне саме такі підходи й зумовили виділення у Кримінальному кодексі України (далі — КК України) розділу XIII “Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення”. Як видно з самої назви, законодавець, незважаючи на об'єднання злочинів

проти здоров'я населення в окремому розділі, чітко розмежовує їх на такі, що пов'язані, та такі, що не пов'язані з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Усе викладене свідчить про актуальність проблеми термінологічного визначення та класифікації досліджуваних злочинів (статті 305 – 320 чинного КК України). У вирішенні цієї проблеми ми і вбачаємо своє завдання.

Для його розв'язання вважаємо за доцільне передусім дослідити сутність злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що зумовлює необхідність надання кримінально-правової характеристики означеним протиправним діянням, а відповідно — й виділення та вивчення таких їх елементів, як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, суб'єкт.

Родовим об'єктом усіх злочинів, передбачених статтями 305 — 320 розділу XIII КК України, є здоров'я населення. Зазначений термін порізнному розуміється вітчизняними дослідниками. За радянських часів В. М. Смітєнко у своїй праці “Кримінально-правова охорона здоров'я в СРСР” зазначав, що здоров'я населення — це врегульована нормами права і моралі єдина і цілісна система відносин, яка створює основу для збільшення тривалості його активного життя та її відтворення у суспільстві, оптимальних умов суспільно корисної праці та відпочинку, повноцінного буття і благополуччя, сприяє більш повному задоволенню матеріальних і духовних потреб усіх членів суспільства, є умовою їх подальшого гармонійного розвитку і прогресу суспільства [1, с. 44].

У наукових працях, що вийшли після проголошення незалежності України, здоров'я населення визначалося: як складне комплексне явище, що становить сукупність однорідних суспільних відносин, які забезпечують охорону здоров'я невизначеного кола осіб при наданні і отриманні медичної допомоги або використанні сильнодіючих і отруйних речовин чи наркотичних засобів в медичних і наукових цілях. [2, с. 9]; як суспільні відносини, що регулюються відповідними правилами та забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування і життєдіяльності людського організму [3]; як фактичний або максимально досяжний в Україні стан організму людей, які в ній проживають чи перебувають, необхідний для забезпечення їх біологічного існування, здатності до активного тривалого життя та відтворення здорового людського покоління [4, с. 15].

Найбільш раціональною та юридично правильною, на нашу думку, є точка зору М. І.Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, які зазначають, що здоров'я населення, як родовий об'єкт злочинів, передбачених розділом XIII КК України, охоплює безпеку біофізіологічного та психічного стану, що фактично склався, невизначеного кола осіб від

незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин і одурманюючих засобів, біологічних агентів і токсинів, радіоактивне забрудненої продукції, а також від поширення епідемій [5]. Визнаючи цілковиту правильність думки вчених, ми зауважимо, що виходячи з усталених у кримінальному праві позицій щодо сутності об'єкта злочину, все, що вони вкладають у зміст здоров'я населення, слід розглядати як систему однорідних суспільних відносин.

Подальша конкретизація об'єкта здійснюється шляхом виділення безпосереднього об'єкта. Ю. Г. Пономаренко зазначає, що безпосереднім об'єктом злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є суспільні відносини, які забезпечують установлений порядок виробництва, виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин та їх обігу і охорону таким чином здоров'я населення [6, с. 26].

Безпосередній об'єкт складу злочину пов'язаний з його предметом. Предмет злочину, що існує поряд із об'єктом, є самостійною факультативною ознакою складу злочину. Для нашого дослідження як безпосередній об'єкт, так і предмет злочину відіграють особливу роль, оскільки мають суттєве значення для формування поняття та класифікації досліджуваних кримінально-карних діянь.

Аналіз норм статей 305 – 320 розділу XIII КК України дає підстави для висновку, що предметами досліджуваної категорії злочинів можуть бути: наркотичні засоби; психотропні речовини; прекурсори; аналогі наркотичних засобів і психотропних речовин; снотворний мак і конопля; кошти, отримані від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів і використані, з метою їх відмивання; документи (підроблені чи незаконно одержані) на отримання наркотичних засобів; рецепт (незаконно виданий), що дає право на придбання зазначених засобів або речовин; обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Аналіз наведеного переліку дозволяє дійти висновку, що для розуміння сутності досліджуваних злочинів необхідне чітке юридичне розуміння термінів “наркотичні засоби”, “психотропні речовини”, “прекурсори”, “аналогі наркотичних засобів та психотропних речовин”. Зазначені поняття містить Закон України “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів”. Зокрема, відповідно до цього Закону наркотичними засобами визнаються речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними, включені у відповідний Перелік [7] (далі — Перелік)

згідно із законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. До психотропних речовин віднесені включені до Переліку речовини природного або синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. Прекурсори визначені у Законі як речовини та їх солі, що використовуються при виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Аналогами наркотичних і психотропних речовин є заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження, не включені до Переліку, хімічна структура і властивості яких подібні до хімічної структури і властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких ці речовини відтворюють.

Відповідно до усталених у кримінальному праві положень об'єктивна сторона злочину включає такі ознаки: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між небезпечними діяннями і суспільно небезпечними наслідками, місце, час, обстановку, способи та засоби скоєння злочину. Залежно від викладення ознак об'єктивної сторони складу злочину у диспозиціях статей Особливої частини КК України їх можна поділити на дві групи: 1) обов'язкові та 2) факультативні. До першої групи належить власне суспільно небезпечне діяння у формі дії або бездіяльності. Діяння (дія або бездіяльність) — обов'язкова ознака об'єктивної сторони будь-якого складу злочину. Без нього, тобто без конкретного акту суспільно небезпечної поведінки, не може бути вчинено жодного злочину. Тільки дія або бездіяльність завжди вказується в диспозиції статті Особливої частини КК України або впливає з її змісту. До другої групи належать суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, об'єктивні обставини, з якими діяння пов'язане (місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину). Ці ознаки, фактично притаманні злочину як явищу об'єктивної дійсності, не завжди вказуються в статтях Особливої частини КК України як ознаки конкретного складу злочину [8, с. 81].

Більшість злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, належать до так званих формальних або скорочених складів. Особливість об'єктивної сторони таких злочинів полягає в тому, що суспільно небезпечні наслідки злочину лежать за межами його складу. Склад такого злочину містить кожне діяння, передбачене конкретною статтею КК України, незалежно від ступеня, тяжкості та інших ознак його нас-

лідків. Подібна конструкція складу злочину означає, що для наявності складу злочину достатньо скоєння самої дії. Тому настання шкідливих наслідків не впливає на кваліфікацію аналізованих діянь, а лише має враховуватися при призначенні покарання [6, с. 35].

Усі злочини, передбачені статтями 305 — 320 КК України, поєднують те, що обов'язкову ознаку їх об'єктивної сторони складають діяння, які є порушенням встановленого порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Такий порядок в Україні регламентується як нормами міжнародного права, так і власними законами і підзаконними нормативно-правовими актами. Базовим актом українського законодавства у цій сфері є Закони України “Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” (далі — базовий Закон). Усі діяння із зазначеними речовинами та засобами, що проводяться з порушенням вимог вказаного Закону, є протиправними.

Відповідно до Закону України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними “незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів — це діяння з: культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, пересилання, придбання, збуту, ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що здійснюються з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори”.

Сутність зазначених діянь розкривається у базовому Законі. Так, під культивуванням розуміється посів і вирощування рослин снотворного (опійного, в тому числі опійного та інших сортів, що містять опій) маку і конопель, інших рослин, передбачених конвенціями ООН. Виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин складають усі процеси, за винятком вироблення, за допомогою яких можуть бути отримані наркотичні чи психотропні речовини, в тому числі шляхом екстракції або рафінування, а також перетворення одних наркотичних або психотропних речовин в інші наркотичні засоби і психотропні речовини. Ввезення (імпорт) і вивезення (експорт) визначаються законом як переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів за межі України або ввезення їх в Україну з іншої держави. Під перевезенням і пересиланням розуміється переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів з одного місця в інше в межах України.

Однак далеко не всі кримінально-карні діяння у сфері наркообігу знайшли своє тлумачення у нормах вищезгаданих законів. Саме з цих причин обов'язкові ознаки об'єктивної сторони злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів детально описані в диспозиціях відповідних статей КК України. Так, наприклад, у статті 305 роз'яснено, що контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів — це їх переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. У диспозиції статті 306 “Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів” визначається, що — це розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах, організаціях та їх підрозділах або використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, чи обладнання для виробничих чи інших потреб, або використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Аналіз відповідних положень КК України дає підстави для висновку про те, що для всіх злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів характерний загальний суб'єкт, тобто осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Водночас, слід зазначити, що заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсором шляхом зловживання службовим становищем, незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин, порушення правил поведіння з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсором може бути здійснена лише спеціальним суб'єктом.

Особливістю суб'єктивної сторони злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є наявність прямого умислу. Умисність скоєння цих злочинів обумовлена характером діянь, що утворюють їх об'єктивну сторону. Особа, яка скоює один із вищезгаданих злочинів, усвідомлює суспільно небезпечний характер діянь, передбачає суспільну небезпечність наслідків своєї дії або бездіяльності і бажає або свідомо допускає настання таких наслідків.

Виключення складають злочини, які передбачені ст. 320 КК України “Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів”. Ці злочини можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності.

Серед мотивів досліджуваних злочинів, з нашого погляду, можуть бути виділені дві основні групи. Першу групу складають мотиви, пов'язані з бажанням, потягом до вживання відповідних засобів та речовин. Другу групу складають корисливі мотиви.

На основі викладеного ми вважаємо найбільш значущими критеріями для класифікації злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів предмет та обов'язкову ознаку об'єктивної сторони наркозлочину (сутність кримінально-карного діяння).

Залежно від предмета це злочини, які передбачають вчинення діянь з: наркотичними засобами; психотропними речовинами; прекурсорами; аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин; наркомісткими рослинами, коштами, отриманими від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин; документами на отримання або придбання наркотичних зазначених засобів або речовин; обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Залежно від сутності кримінально-карного діяння (обов'язкової ознаки об'єктивної сторони наркозлочину) це: контрабанда; незаконне заволодіння (шляхом викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства, зловживання службовим становищем); незаконні виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут; діяння, пов'язані з незаконним введенням в організм та вживанням відповідних засобів та речовин; незаконний посів або вирощування наркомістких рослин; організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення; незаконні операції з документами на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; порушення встановлених правил їх обігу.

Аналізуючи сутність предмета досліджуваних злочинів, можна дійти висновку про єдність кримінально-правової природи протиправних діянь з наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами та прекурсорами. За своєю медичною ознакою і наркотичні засоби, і психотропні речовини, і їх аналоги можуть бути визнані такими за умови чинення ними специфічного впливу на центральну нервову систему людини, що обумовлює патологічне, важко переборне звикання до них, тобто наркоманію. Наркоманія (від грецького *narke* — заціпеніння, і *mania* — безумство, паталогічний потяг) — хвороба, що характеризується непереборним потягом до препаратів, які викликають у невеликих дозах ейфорію, а у великих — оглушення, наркотичний сон [9, с. 870]. Тобто, вживання як наркотичних речовин, так і психотропних засобів своїм наслідком має наркоманію. Відповідно, вживання їх аналогів також веде до наркоманії. Щодо прекурсорів, то, вихо-

дячи з їх законодавчого визначення, останні є засобом для виготовлення наркотиків та психотропних речовин. Таким чином і прекурсори, як предмет відповідних кримінально-карних діянь, опосередковано пов'язані з наркоманією.

Виходячи з цього, ми вважаємо доцільним усі злочини, передбачені статтями 305 – 320 КК України визначити, як “наркозлочини”.

Зазначений термін Ю. Г. Пономаренко ототожнює зі злочинами у сфері наркообігу [6, с. 51], з чим ми в цілому погоджуємося. Адже, виходячи з викладеного вище, поняття “злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів”, “злочини у сфері наркообігу”, “наркозлочини” можна визнати такими, що за своїм змістом охоплюють одні й ті ж діяння.

Маємо також зауважити, що в науковій літературі по відношенню до досліджуваної групи злочинів застосовується термін “злочини, пов'язані з наркообігом” та подібні до нього, що ґрунтуються на “зв'язку” кримінально-карних-діянь з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів. На наш погляд, широке тлумачення “зв'язку” дозволяє віднести до таких злочинів діяння, вчинені під впливом введення в організм наркотиків; корисливі злочини, вчинені заради отримання коштів на придбання наркотичних засобів, тощо. Такі злочини дійсно опосередковано пов'язані з наркообігом. Тому, в разі вживання подібних термінів по відношенню до досліджуваної групи злочинів, ми вважаємо доцільним вказувати не просто на зв'язок, а й на його безпосередність, скажімо: “злочини, безпосередньо пов'язані з наркообігом”. Так чи інакше, відмітимо, що, на нашу думку, термін “наркозлочини” є більш зручним для застосування в науці, а при наданні йому юридичного визначення може бути використаний у правотворчості, а відповідно й у процесі правозастосування.

Ю. Г. Пономаренко, даючи визначення злочинами у сфері наркообігу, зазначає, що — це злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, тобто суспільно небезпечні, винні, протиправні діяння, пов'язані із контрабандою, виробленням, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням, збутом, викраденням, привласненням, вимаганням названих речовин, а також культивуванням рослин, що містять наркотичні речовини, які завдають шкоди здоров'ю населення [6, с. 51].

Ми вважаємо, що для більш повного охоплення змісту поняття наркозлочинів доцільно зазначити у визначенні злочини, які полягають в операціях з документами на отримання або придбання відповідних засобів і речовин. Під такими операціями ми розуміємо незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або пре-

курсорів, а також незаконну видачу рецепту на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин. Крім того, до змісту поняття наркозлочинів ми вважаємо доцільним включити й порушення посадовими особами встановлених правил обігу наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин. Доречним, на наш погляд, є і включення до змісту досліджуваного поняття не тільки протиправного заволодіння відповідним засобами та речовинами, а й обладнанням для їх виготовлення.

Включення у визначення суспільно-небезпечних наслідків наркозлочинів у вигляді шкоди здоров'ю населення ми вважаємо не обов'язковим, оскільки ці злочини мають формальний склад і вважаються закінченими з моменту вчинення відповідного діяння, незалежно від настання шкідливих наслідків. Також ми вважаємо, що розкриття у визначенні наркозлочинів власне поняття злочину як суспільно-небезпечного, винного протиправного діяння не є обов'язковим. На нашу думку, в даному випадку доцільно вживати термін і кримінально-карні діяння, який передбачає і протиправність, і винність, і суспільну небезпеку таких діянь.

Таким чином, можемо зазначити, що наркозлочини — це кримінально-карні діяння, що полягають у контрабанді, незаконному виготовленні, виробленні, зберіганні, транспортуванні, збуті, придбанні, вживанні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, протиправному заволодінні ними або обладнанням для їх виготовлення, порушенні посадовими особами встановлених правил їх обігу, незаконних операціях з документами на їх отримання або придбання, незаконному культивуванні наркомістких рослин.

Список використаних джерел

1. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР / В. Н. Смитиенко. — К. : Вища школа. — 1989. — 242 с.
2. Никифорчин І. О. Кримінальна відповідальність за незаконний оборот наркотичних засобів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І. О. Никифорчин. — Х., 1994. — 20 с.
3. Музика А. А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. А. Музика. — К., 1998. — 44 с.
4. Фесенко Є. В. Кримінально-правовий захист здоров'я населення (коментар законодавства та судової практики) / Є. В. Фесенко. — К. : Істина, 2001. — 192 с.
5. Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник / ред. М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій]. — 2-е вид., перероб. та доп. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 544 с.
6. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу : дис. канд. юрид. наук : номер спец. / Ю. Г. Пономаренко. — Х. : НУВС, 2005. — 196 с.

Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)

7. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, з обігом яких пов'язана діяльність, що підлягає ліцензуванню : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 трав. 1999 р. № 786 // Офіц. вісник України. — 1999. — № 19. — Ст. 831.

8. Александров Ю. В. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. — К. : МАУП, 2004. — 328 с.

9. Большая советская энциклопедия : в 30-ти т. — изд. 2-е. — М. : “Советская энциклопедия”, 1975. — Т. 21. — 1340 с.

В статъе, на основе комплексного анализа действующего законодательства и научных трудов в отрасли криминального права и криминологии, даётся авторское определение понятия наркопреступлений и наводится их классификация.

On the basis of the complex analysis of the current legislation and scientific works in the sphere of the criminal law and the criminology, the author determination of the concept of the drugcrimes is given in the article and their classification is pointed.

Стаття надійшла до редакції журналу 23 грудня 2009 року.